

Tefner Zoltán

Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1914–1918

L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2022

ISBN 978-963-414-81-9

A magyar történettudomány fiatal generációjának képviselői ritkán hoznak létre 700 oldalas monográfiákat. Úgy vélik, és ezt hangoztatják is, hogy a monográfiák, a hosszúra szabott, a téma minden vonatkozását átfogó súlyos művek ideje lejárt. Helyüket átveszi a nemzetközi szintén is érvényesülő, főleg idegen nyelven megírt rövidebb tanulmány, vagy még az sem. Inkább a pár oldalas, a kutatás aktuális állását körvonalazó kutatási jelentés, az úgynevezett „cikk”. Nos, jelen monográfia a maga mindenre kiterjedő figyelmével fittyet hány ezekre a véleményekre. Mondhatnánk – az új felfogás szellemében –, hogy egy régi ember létrehozott egy „öskövület”, egy olyan történetet, amit kevesebb szóval, kisebb oldalszámban is el lehetett volna mesélni.

Mint minden sommás ítéletben jelen helyzetben is ott fenyeget az egyoldalúság veszélye. Figyelembe nem vétele annak, hogy a történeti valóság differenciáltsága végtelen, nincs határa annak, hogy bármilyen témáról, bármikor, bárkinek mindig el lehessen mondania valamit, ami több a korábban elmondottaknál. Tefner Zoltán könyve közel van ahhoz a határhoz, amely a „többet már nem lehet elmondani”-t választja el attól, amikor még „mindig el lehet mondani valamit”. Ráadásul előzménye is van a könyvnek. Körülbelül húsz éve vágott neki a sokat ígérő vállalkozásnak, hogy megírja ennek a könyvnek az előzményét. 2007-ben látott napvilágot a „Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914” című munka a L'Harmattan Kiadó műhelyében, ami jelen kötet első részének tekintendő.

Több neves első világháborús történész szakértő úgy véli, hogy a háború alatti nemzetközi politikai kérdések legbonyolultabbika a lengyelkérdés. Bonyolultságában megelőz mindent, és a gordiuszi csomót csak az antantnak sikerült elvágnia, amikor megnyerte a háborút és megalakította a Lengyel Köztársaságot. Szükséges volt tehát – és ezt a szerző akkor helyesen ítélte meg –, hogy bevezető szülessen ehhez a kötethez, amelyből az olvasó megérti, miért is volt a lengyelkérdés 1914 és 1918 között *annyira* bonyolult.

A munka leginkább a német–osztrák–magyar relációval foglalkozik, ami természetes, hiszen miközben a háború folyt, a nagyhatalmi diplomácia szünetelt, és csupán a semleges országok külképviseleteivel állt fenn többé-kevésbé élénk kapcsolat. A németekkel folyt politizálás viszont majdnem napi szinten történt. A kötet 14 fejezete erről az újra és újra kiújuló válságról, folyton átrendeződő problémahalmazról szól, amelynek ugyanakkor bizonyos részletei kijutottak a nagyvilág nyilvánossága elé, még inkább kuszává téve az amúgy is nagyon összetett, folyton változó helyzetet.

Ha csak nagy vonalakban akarnánk összefoglalni mindazt, ami a könyvben le van írva, nehéz elhatárolás elé kerülnénk: mi az, amit ki kellene hagyni a felsorolásból. Így azt az utat kell a recenzensnek választania, hogy az olvasóra bízsa a részletek teljes megismerését. A fő vonulat korán megmutatkozik, a *német szál* már a hadműveletek

elindulásakor, 1914 augusztusában–szeptemberében kibomlik. A helyzet akkor még elég egyértelmű: egyrészt nem érdemes a kérdés megoldásával foglalkozni, hiszen nem tudni, mit hoz a jövő. A háborút természetesen mindenki szeretné megnyerni, és a szövetségesek nem akarják mindjárt a kezdetet elrontani azzal, hogy rivalizálni kezdenek egymással. A német külpolitika vezetői, elsősorban a kancellár, Bethmann-Hollweg nyilatkozataiból kiderül, hogy Lengyelország a megoldandó problémák között még alárendelt szerepet játszik. A szeptember 9-i hadicél-program mutatja, hogy a németeket elsősorban a nyugati előrenyomulás, Belgium és Franciaország érdekli. Döntés Lengyelországról akkor még nem születet, mert a németek a háborúelején villámháborúval a nyugatot akarják maguk alá gyúrni, és csak utána akarják az oroszokat elintézni. Ami a belső körben az ügyben történik, az nem publikus, egy szűk kamarilla folytat róla sokszor ad hoc-megbeszéléseket. Kifelé annyi látszik, hogy a németek evidensnek tartják Lengyelország sorsának összekötését az Osztrák–Magyar Monarchiával. Ez magát a Monarchia berlini nagykövetét, Szögyény-Marich Lászlót is megtéveszti, optimista jelentéseket küld a Ballhausplatzra.

A helyzet 1915 végére jelentősen megváltozik. A keleti front osztrák–magyar csapatainak kudarca, Kelet-Galícia elvesztése elgondolkodtatja a két felet, rájönnek arra, hogy a lengyel lakosság „tényező”, vannak, akik Monarchia-pártiak, de nem mindenki az, a bevonuló oroszok ellen nem bontakozik ki népi háború, sőt társadalmi csoportok, a légiók egyes alakulatai kollaborálnak is. A lengyelpolitikában mindkét szövetséges figyelme arra kezd irányulni, hogy hogyan foglalkozzanak a lengyelek „közérzetével”. Ami egy bonyolult dolog, egészen a háború végéig az is marad, hiszen a katonai titkosszolgálati jelentések Orosz-Lengyelországról már 1915-ben egy áttekinthetetlenül összetett szociológiai képletet tükröznek vissza. És akkor következik 1915 dicsőséges nyara, bár Kelet-Galíciát nem sikerül elfoglalni, a központi hatalmak felszabadítják az egész Lengyelországot, s augusztus 5-én bevonulnak Varsóba. Napirendre kerül a lengyel rendezés, ahogy ez háborúban szabályszerű, októberben felállítják a két katonai főkormányzóságot, gyakorlatilag megfelelnek az elfoglalt területet, Varsóban a németek, Lublinban a Monarchia veszi át a volt Varsói Lengyelország igazgatási feladatait.

A problémák, a rivalizálás a két szövetséges között ekkor kezdődik. A magyar Burián István, az újonnan kinevezett közös külügyminiszter 1915 végén még nem érzékeli kellőképpen, hogy a németeknek nagyratörő tervei vannak az *egész* Lengyelországgal. Első lépcsőfoknak tekintik a világhatalom felé, csatlósállammá akarják alakítani. 1916 áprilisában azonban lehull a lepel, a Berlinben megrendezett tanácskozáson Bethmann-Hollweg nyíltan megmondja Buriánnak, hogy Németország igényt tart az *egész* Lengyelországra (talán még Galíciára is). A katonailag lényegesen gyengébb Monarchia nem tud érvényre jutni, érvei önmagukban hiába ésszerűek, a németek egészen 1918 nyaráig saját működési területüknek tekintik az országot. 1916 nyarán a Bruszilov-offenzíva ráadásul bebizonyítja, hogy a Monarchia katonailag képtelen feltartóztatni az oroszokat. Magyarul: képtelen egyedül megvédeni a saját szuverenitását. Hogyan tudná ebből következően megvédeni a lengyelekét?

Az Osztrák–Magyar Monarchia régóta, már a 19. század közepe óta dédelgetett terve, az ausztrapolonizmus lekerül a napirendről. Hiába kedvelt megoldás ez a terv a lengyel lakosság jelentős részében, a németek az erősebbek. IV. Károly trónra kerülésével megváltozik a konstelláció. Az új közös külügyminiszter, a cseh Ottokár Czernin

békepolitikát folytat, a Monarchia külpolitikája erőfeszítéseket tesz a háborúból való kilépésre. A béke fejében Németország adja oda Elzász-Lotaringiát a franciáknak, a Monarchia cserében lemond Lengyelországról – a naiv tervet a németek természetesen elutasítják, a háború tovább folyik. 1918 tavaszán Breszt-Litovszkban a Monarchia aláírja a frissen megalapított ukrán állammal az úgynevezett „kenyérbékét”, benne olyan kitételekkel, amelyek az egész lengyel társadalmat elidegenítik a Monarchiától. Ukrán élelmiszerszállítások a kiéhezett Bécsnek, cserében területátadások az ukránoknak. A többségében lengyel etnikum által lakott chełmi terület átadásának heves felháborodás az eredménye, ami egyúttal az ausztrapolonizmus halálát is jelenti.

Ennek a végtelenségig redukált leírásnak az a célja, hogy bemutassa, Tefner Zoltának mekkora ívet sikerült a könyvben felrajzolnia. A könyv fő erénye, hogy részleteiben sikerült az olvasó előtt érzékelhetővé tenni ezt a hullámszerű mozgást, amely a lengyelkérdés kezelését nemcsak a két szövetséges diplomáciájában, hanem 1917 után az antant-külpolitikában is jellemezte. Kibontakozik előttünk a külpolitika művészetének számos fogása, műhelytitka, rámutatva arra, amit Henry Kissinger is írt monumentális diplomáciai szakkönyvében, hogy a kor külpolitikásai között nem akadt egyetlen Bismarck-formátumú személyiség sem, a Monarchia politikája pedig ezekben a válságos években is tele volt melléfogásokkal és tévedésekkel. Burián szakmai hiányosságait több szerző is vizsgálat alá vonta (Diószei), Tefner Zoltán könyve pedig egyenesen „tárháza” ezeknek a negatívumoknak, személyiséghibáknak, elismerve ugyanakkor, hogy Bismarck és Andrássy Gyula a maga korában lényegesen könnyebb helyzetben volt, mint a 20. század elejének politikusi garnitúrája. Éppen a lengyelkérdés az élő példa arra, hogy a fináncimperializmus gigantikus szövetébe milyen nehéz beleszöni egy nagyhatalmi politikára nem éppen alkalmas, közepes lélekszámú nemzet álmait a nemzeti boldogulásról.

Milyen új összefüggésekkel, adatokkal, történetekkel, forrásismertetésekkel gazdagította a szerző a diplomáciatörténet-írás tudományát? A válasz az, hogy sok újat hozott. Mindenek előtt azt kell megemlítenünk, hogy a munka nem egyszerűen leírása, színes, fordultatos, néhol szépírói kvalitásokról árulkodó kifejtése a témának, hanem az elvégezte a „rendszerbe állítás” feladatát is. Olyan szempontok kapnak szerepet a könyvben, mint a politikai tervezés kvalitatív és kvantitatív szempontjai, vagy a tömegpszichológia elmélete. Az olvasó tapasztalhatja, hogy a hétszáz oldalon tulajdonképpen politikatudományi elemzést is kap.

Mint minden Magyarországon napvilágot látott történeti munka, ez sem nélkülözheti a lengyel–magyar közös múlt szempontjai szerinti elemzést, a kölcsönösség beszövezését a mondanivalóban. Egy külön fejezet foglalkozik azzal, hogy a magyar politika mennyiben befolyásolta a Monarchia lengyelekkel kapcsolatos eljárásait, volt-e e helyütt is szerepe a Diószei István által is gyakran tematizált „áttételes nacionalizmusnak”? Tehát hogy volt-e közvetlen befolyása a magyar érdekeknek a lengyelpolitika alakítására a Ballhausplatzon? A válasz az, hogy Tisza István ellenezte a trialista megoldást, és az ausztrapolonizmussal szemben is fenntartásai voltak. Ausztrapolonizmus-ellenesség jellemezte emellett a budapesti sajtó némely orgánumát. Miközben a magyar társadalom – Tiszával összhangban – az önálló Lengyelország létrehozásának drukolt.

A tudományos értéket az is nagymértékben fokozza, ha egy munka olyan forrásokat használ, amelyeket a korábbi kutatók vagy elhanyagoltak, vagy nem tartottak fontosnak. Tefner kutatásai a gyökerekig hatoltak a bécsi levéltárakban és számos, soha nem idézett forrástípust hoztak felszínre. Néhányat kiemelve közülük: a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv 1914–1918 közötti háborús anyagainak jelentős része (Liasse XLVII, bennük többek között a titkos aktákkal [Geheimakten]), a katonai hírszerzés aktáival a bécsi Kriegsarchivban stb. A könyv külön értéke, hogy túllép az egyoldalúságon, és a berlini külügyminisztériumi iratgyűjtemények is nagy szerepet kapnak – „a harang mindkét oldalát meg kell hallgatni” jelszóval. A berlini Politisches Archiv darabjai sok esetben ismeretlenek a magyar historiográfiában.

A könyv lapjait forgatva az olvasóban mégis a szentimentalizmussal rokon, múlt iránti vonzalom hatalmasodik el, egy letűnt világ utáni vágyódás, amely bár sok rosszat is hozott az I. világháborúval, sokunk számára mégis arra a következtetésre sarkall, hogy jobb lett volna, ha tovább folytatódik. Tefner Zoltán nagy empátiával választotta ki a könyv mottóját. Egy Márai-idézetet: *„Az én hazám – mondja a vendég – megszűnt, felbomlott. Az én hazám Lengyelország volt és Bécs, ez a ház és a kaszárnya benn a városban, Galícia és Chopin. Mi maradt mindebből? Ami összekötötte az egészet, az a titokzatos kötőanyag nem hat többé. Minden szétesett, részleteire. Az én hazám egy érzés volt. Ezt az érzést megsértették. Ilyenkor elmegy az ember. A trópusra vagy messzebb. Messzebb, hová? – kérdi hidegen a tábornok. Az időbe. [...] Amire esküt tettünk, nincs többé – mondja nagyon komolyan a vendég, és fölemeli a poharat. – Mind meghaltak, elmentek, feladták azt, amire felesküdtünk. Volt egy világ, amelyért érdemes volt élni és meghalni. Ez a világ meghalt. Az újhoz nincs közöm. Ez minden, amit mondhatok.”* (In: „A gyertyák csonkig égnek”.) Tefner munkája egyúttal egy történész betegséget is hordoz magában: a tárgy tanulmányozása során megszereti a kort, amit vizsgál, és sajnálja, hogy az egyszer s mindenkorra megszűnt létezni.

(Kárbin Ákos, tudományos főmunkatárs, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár)